

НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ДЕТСКОТО РАЗВИТИЕ И ВРЪЗКАТА ИМ СЪС СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА В ДЪРЖАВАТА

Колчева Надя

Докторант – катедра “Обща, експериментална и генетична психология”, Софийски университет “Св. Климент Охридски”

В доклада се разглежда приложния аспект на научните изследвания в областта на детското развитие. Разглеждат се възможностите за изследвания на детското развитие в периода на преход и промени в обществото. Обръща се внимание на социалните промени и влиянието им върху развитието, отглеждането и възпитанието на децата – бедност, промени в структурата на семейството, развод, трудовата заетост на майките, вида и качеството на детската грижа и др. Представя се как научните открития могат да се използват, за да се подобри социалната политика и да се предоставят насоки за разработване и реализиране на програми за повишаване качеството на живот на детето и семейството. Акцентира се върху тезата за реципрочната връзка между научните изследвания в областта на детското развитие и социалната политика.

Paper reviews applied aspect of research in child development. Options for research in child development are discussed in situation of transition and changes in society. Attention is paid to social changes and their impact on development, raising and educating children – poverty, changes in the family structure, divorce, maternal employment, type and quality of child care, etc. It is presented how scientific studies can be utilized for improvements in social policy and providing directions for design and realization of programs for improving quality of life of children and their families. Emphasized is on reciprocal link between research in child development and social policy.

Интеграцията на научните изследвания в областта на детското развитие и социалната политика е от съществено значение за развитието и напредъка и в двете области. Това би следвало да се изразява в разбирането сред изследователите, че част от тяхната работа трябва да бъде практически насочена, т.е. към разрешаването на настоящи проблеми на децата и техните семейства, а политиците и отговорните за социалната политика да се ползват от научните изследвания и техните открития за подобряване качеството на живот. Познанията от научните изследвания може в голяма степен да подпомогнат взимането на политически решения по отношение на социалната политика, както и да предоставят насоки за тяхното прилагане [31].

Подобна насоченост е забелязана в САЩ края на 80-те, началото на 90-те години. Horowitz и O'Brien [12] подчертават тенденцията към интегриране на научните изследвания в детската психология и социалната политика, отбелязвайки, че много изследователи правят съзнателни усилия да свържат темите за развитието – дори тези ориентирани към строго научни изследвания – директно към въпроси на здравето и благополучието на децата като отражение на социалната политика. Няколко неща предшества тази тенденция и най-вече приложението през 60-те и 70-те на социални програми спонсорирани от правителството на САЩ. Това дава възможност на психолозите да приложат техните знания и умения в нова област на изучаване като детските служби, които преди това не се ползват с вниманието на научната общност [7, 5]. Друго, което дава тласък на включването на психолозите в проблематиката на социалната политика са:

По-голямото осъзнаване сред изследователите на реципрочността на основните и приложни научни изследвания и необходимостта да прилагат и двата типа изследвания при изучаване на децата [5];

- Разбирането, че влияние се оказва върху децата не само от тяхното непосредствено социално обкръжение, но и от аспектите на по-големи и по-отдалечени социални системи като училището, работното място, общността, правителството, средствата за масова информация.

Като резултат от новото разбиране психолозите разширяват своите проучвания и включват екологични изследвания, изучаващи развитието в рамките на по-широк социален

контекст [3]. Също така започва провеждането на изследвания за влиянието на социалните промени върху живота на децата [5], изследвайки такива въпроси като заетостта на майките, дневните грижи при бебетата и малките деца, развода, семейното насилие, бременността в тинейджърска възраст и др.под.

Как откритията от научните изследвания може да бъдат използвани за изясняване на политическите възможности и за предоставяне на насоки за разработване и прилагане на програми за подобряване качеството на живот на децата и техните семейства?

Пред психолозите съществуват многобройни възможности за приноси при взимането и осъществяването на решенията в социалната политика, но ефективността им зависи не само от техните познания в резултат на научни изследвания, но също така и на тяхната информираност по отношение на политическите процеси и способността им да работят с политици и законотворци.

Интеграция на научните изследвания в детската психология и социалните изследвания

Научните изследванията, с предмет влиянието на социалните промени върху живота на децата имат значими приложения. Последните години са период на стремителни промени в икономиката, трудовата заетост, семейните патерни и възрастовата структура на населението не само в страните в преход (каквато е България), но и в другите европейски страни и САЩ като цяло. Тези промени оказват влияние върху израстването и развитието на децата, върху тяхното здраве, постижения, поведение и благополучие [5]. Тези индикатори предоставят база за разбиране на факторите, влияещи върху развитието, както и ценни данни за благоприятстването на идентифицирането и удовлетворяване на потребностите на децата и техните семейства.

Въз основа на подобни данни се отбелязва, че децата са изправени пред многобройни проблеми по отношение на здравеопазването и психологическото им благополучие. Установено е, че голям брой деца имат сериозни проблеми от депресия и самоубийство до поведенчески отклонения и девиантни прояви [5]. Комисията към Института по медицина [14] установява, че в САЩ 12% от децата под 18 години имат диагностицирани психични проблеми, а голям брой други деца показват индикации за проблеми като злоупотреба с вещества, отпадане от училище, ранна бременност. Въпреки че има нужда от още научни изследвания за установяване на детерминантите на психичните заболявания в детска възраст предполага се, че разнообразни биологични, психологични, социални и средови фактори са включени като причини и че тези фактори могат да взаимодействат за увеличаване на податливостта към проблеми и/или дефицити в психичното развитие.

От най-голяма важност за политиците и хората, работещи за детското развитие и благополучие са социалните и средови рискови фактори, свързани със започването на психичните дисфункции при все повече деца [25]. Много от тези рискови фактори са бедност [5], физическо и сексуално насилие [16], нестабилност в семейната среда [23, 24]. Откритията на учени и психолози могат в голяма степен да повлияят върху решенията в социалната политика.

Изследвания върху социалните промени, влияещи на децата

Ползите от въвличането в социалната политика за психолозите включва не само възможности да допринесат за благополучието на децата, но също така и нови възможности за научни изследвания. Пример за това са изследванията върху бащинството. Бащите винаги са играли важна роля в живота на децата, но едва от края на 20-ти век психолозите по-усилено изучават взаимоотношенията бащи деца и влиянието, което те имат върху живота на детето. Този научен интерес донякъде е провокиран от промените в традиционните роли на мъжете и жените и политическите изменения, присъщи на тези промени.

Многобройни социални промени оказват влияние върху децата и в същото време предоставят нови възможности за научни изследвания. Такива са бедността, промените в

структурата на семейството, разводите, трудовата заетост на родителите и по-специално на майките, детските заведения и качеството на детските грижи в тях.

Деца и бедност.

През последните години като световна тенденция се забелязва увеличаване на броя на децата, живеещи в бедност. Причина за това са различни фактори. Един от тях са сривовете в икономиката, резултат, на които е по-ниското заплащане. Това води до потребност от трудова заетост на майката. Икономическата ситуация е още по-лоша при семействата с един родител. Обикновено самотните родители са жени, а според икономическите статистики те получават по-ниско заплащане от мъжете.

Според научни изследвания последствията за децата от бедността са многобройни, включително заплахата за физическото им и психическо развитие и благополучие. Изследователите установяват, че бедността се асоциира с по-нискокачествени пренатални грижи, недохранване, раждане на бебета с ниско родилно тегло, фактори, от които могат да последват дефицити в психичното развитие, нарушения, обучителни трудности и редица други проблеми на развитието [18]. Стреса на средата и чувството на бедност се свързват с ниски постижения в училище и ментални дисфункции при децата [1, 14].

Разбирането на тези и други последствия от живеенето в бедност може да допринесе за редица насоки в социалната политика. Чрез изследвания на влиянието на бедността при децата може да се стигне до нови идеи за научни изследвания и открития на други влияния на средата върху детското развитие. За съжаление критичен е процента на хората, живеещи в лоши икономически условия и у нас.

Промени в живота на семейството.

Други значими социални промени през последните години са трансформациите в семейния живот. Психолозите като цяло са единодушни, че въпреки радикалните промени, които претърпява семейството през последните десетилетия, тя си остава най-важната институция, оказваща влияние върху израстването и развитието на децата. Изследователите би следвало да обърнат внимание на различните формати семейства. Традиционното нуклеарно семейство, в което бащата работи, майката е домакиня и имат 2-3 деца все по-рядко се среща. То се оказва само един от различните контексти, в които би следвало да се изследва детското развитие. Други форми на семейства са семейства с двама работещи родители, самотни родители, съвместно съжителство, т.нар. реконструирани или разширени семейства.

Промените в семейната структура сама по себе си може да не е стресираща за децата. По-скоро факторите, свързани с тези промени действат като стресори. Например, може да няма значение това, че детето живее в семейство на самотен родител, но голям брой от тези семейства са с нисък социален статус, под стрес и обикновено жени са глава на семейството. Децата в тях са изложени на риск да изпитат последствията на живот в по-лоша икономическа и социална среда. Необходимостта от социална подкрепа може да е по-голяма, а достъпа до нея е важен медиатор за негативните последствия от стреса.

Развод.

Друга промяна в семейния живот е нарастващият ръст на разводите. В голяма част от тях, неизменно са въввлечени и деца. Те освен, че преживяват развода на родителите си голяма част от тях по-късно преживяват повторното омъжване на единия или и на двамата си родители, както и всички промени свързани с това.

Според някои изследователи развода е нещо позитивно. Те отбелязват, че развода намалява нещастните, „унищожителни“ семейства, в които родителите стоят заедно само заради децата или по някаква друга причина. Въпреки, че развода може да се разглежда като позитивно решение на „унищожителния“ семеен живот, той може да има и доста негативни последици за цялото семейство, особено за децата. За децата развода не е само едно събитие, а по-скоро серия от събития, всяко, от които изисква промяна и приспособяване към нея.

Промените се съсредоточават около промяната на семейния живот преди развода, липсата на равновесие и организация последващи развода, експериментирането на различни механизми за справяне, битови промени и отношения, евентуална реорганизация и достигане до баланс. Домакинства, в които се е случил развод се характеризират с повишена неорганизираност и със значителни промени при управлението на децата, включително непоследователност в дисциплината, намалена комуникация и възпитание и поддържането на някои очаквания за зряло поведение на децата [5].

Почти всички деца преживяват развода и промените след него като болезнено [5, 9]. Дори деца, които разбират развода на родителите си като нещо позитивно преживяват значителен стрес при разпадането на семейството. Децата в голяма степен се различават по реакциите си и адаптацията към развода. Някои са крайно негативни, други са тихи и унили, трети променят успеха си в училище [5]. При някои деца се наблюдава добра адаптация по време на развода и непосредствено след това, но някои негативни последици се проявяват в последствие [26, 27]. Последствията за развитието са най-големи при деца, за които развода е един от много други стресори. Например за някои деца развода носи не само емоционална болка, промени в начина на живот и промени във времето прекарано с родителя, на който не са присъдени родителските права, но също така промени и в икономически план. През последните години развода е социално приемливо явление, но това не означава, че облекчава болката, на въвличените в него.

Родителите също преживяват емоционален, психологически и икономически стрес [5]. Изследователи откриват, че някои родители изпитват такъв силен стрес, че negliжират децата, не обръщат внимание на болезнения опит, който те изживяват и не ги подготвят за това, което предстои [9]. Често разводите са свързани с дела за родителски права. Това често пъти е причина за огромен емоционален и психологически стрес за децата. Децата се въвличат в съдебни битки и права за посещение. Подобни битки може да продължат доста дълго. Съдът взима решение, което да е „най-добро за детето“. Съдии и адвокати, обаче често пъти не могат да определят кое ще е най-добро за детето. Би следвало този процес да се подпомага от психолози или да се създаде психологическа служба към съда с подобна функция.

Безброй други въпроси, свързани с развода и неговото влияние са изследвани и предстои да се изследват. Целта тук е не изчерпателност, а изясняването на това, че развода като явление има доста големи последствия. Разбирането за това как то влияе върху децата би следвало да се има в предвид от хората, работещи с деца и семейства и съответно да е база за взимане на социални решения. По отношение на социалната политика тук може да се мисли за мерки от различен характер. Една от насоките е разработването и реализирането на програми с различен характер - информационен, превантивен, за допълнителна квалификация на специалистите, работещи с деца и семейства, програми за подкрепа на деца на разведени родители, както и на самите родители и др., биха дали значителни резултати. Учителите, например би следвало да са наясно с тези влияния и да са чувствителни към промените в поведението на децата в училище или детската градина. Би следвало да се предвиди психологическа помощ за децата и родителите незабавно при стартиране на процедура на развод. Възможни са и мерки от институционален характер. Вариантите за използване на услугите на медиатори и извънсъдебни споразумения биха редуцирали стреса, на който са подложени всички в семейството и деца и родители.

Трудова заетост на майките.

През последните десетилетия все по-голям брой жени са трудово заети. Тази промяна е поради икономически причини и е свързана с промени по отношение нагласите към ролята на жените. Трудовата заетост на жените води до необходимостта от институционализирани грижи за децата в семейството. При по-малките деца научни изследвания установяват негативни ефекти. Смята се, че отглеждането въвн от дома от най-ранна възраст оказва влияние върху отношенията на привързаност между детето и родителя [10, 11].

Според някои изследователи ключов фактор при грижите вън от дома е тяхното качество [19]. Според други изследователи децата, отглеждани в детски заведения се различават от връстниците си отглеждани в къщи, тъй като живеят в по-стресиращ семеен климат. За много деца това е реалност. Жените, които работят продължават да изпълняват и домашните си задължения и носят отговорността за отглеждане на децата, което създава огромен стрес [5, 10] и вина по отношение на компетенциите им като майки. В семейства с двама работещи родители мъжете също изпитват стрес, вина и трудно балансират работата и семейния живот. Friedman [6] установява, че 40% от работещите родители – мъже и жени – споделят за преживяване на сериозни конфликти, вина и стрес.

За много работещи родители стреса свързан с балансирането на работа и семеен живот се увеличава, когато е трудно да се намери детско заведение или това, което детето посещава не е добро. Това е една от важните задачи на отговорните за социалната политика лица.

Сред изследователите съществува спор по отношение предимствата и недостатъците на отглеждане на децата вън от дома. Дали този вид грижа може да се сравни с грижите на майката е сложен и противоречив въпрос, но когато икономическата необходимост налага и двамата родители или самотния родител да работи грижата за децата вън от дома става необходимост.

Детски заведения и грижите за децата. Качество на грижите.

Обикновено по-малките деца се изпращат в детско заведение – детска ясла, детска градина, забавачница, занималня, детски центрове и др.под. Не винаги, обаче това е възможно. Когато родителите не могат да намерят подходящи варианти за грижа децата понякога се оставят сами в къщи или само с не много по-големи от тях братчета и сестричета. Броя на децата оставени на самоотглеждане (или оставени заключени в къщи) широко варира. Родителите не са много склонни да дават подобна информация. По данни броя на тези деца е доста голям. Съществуват редица доклади за това дали самоотглеждането на децата има повече вреди или повече ползи. Те са с противоречиво съдържание. Някои изследователи не намират разлика между деца отглеждани се сами и деца под непрекъснат контрол по отношение на показатели като самооценка, предразположеност към негативен натиск от връстници, размер на постижения [5, 22]. Според други самоотглеждането може да има положителни ефекти като напр. развитието на самостоятелност [5].

Все още обаче според някои изследвания самоотглеждането е потенциално опасно. Long and Long и Ginter [5] установяват, че деца оставяни сами са по-страхливи и по-самотни, отколкото тези, за които се грижи възрастен. Garbarino [5] набляга на рисковете за безопасност на децата, оставени сами в къщи. Изследване в САЩ (Детройт) разкрива, че 1/6 от пожарите в града са свързани с оставени сами в къщи деца. Richardson и колеги [21] установяват, че деца, отглеждани се сами са по-предразположени към злоупотреба с вещества (алкохол, цигари, марихуана), отколкото децата отглеждани от възрастен.

Друг аспект на грижата за децата вън от дома е нейната цена. Тя варира в зависимост от местоположението, типа грижа, възрастта на детето, качеството. Грижата за децата е голям разход за семейството и това е по-осезаемо за семейства с по-ниски доходи. Семействата с по-високи доходи могат да си позволят по-висококачествени грижи. Въпреки, че за анализ на ефектите при детските грижи като цяло е необходимо да се предприемат още научни изследвания, то някои изследователи са съгласни с мнението, че много аспекти на детското развитие се влияят от качеството на ежедневната среда [5] и че влиянието върху децата ще е негативно при нискокачествени грижи [5, 18].

Психолозите чрез научни изследвания правят крачки напред при определяне на грижи с добро качество. Phillips [19] прави разграничаване между подходящи за развитието грижи, които отговарят на индивидуалните нужди на детето и грижите, които са просто пазене. Howes и Rubenstein [13] установяват, че качеството на грижите за детето, независимо в къщи, от роднини и близки или в детско заведение зависи от способностите на обгрижващия да обърне внимание на индивидуалните потребности на детето и да му предостави смислени

социални условия за взаимодействие и комуникация. Други количествени критерии за качеството на грижата включват подходящо съотношение персонал-деца в детските заведения, в зависимост от възрастта на децата, броя на децата в групите, условията, нивото на обучение на обгрижващия [19].

Няма статистика колко деца получават добра или не толкова добра грижа. Освен държавните и общински детски заведения, съществуват много частни. Има и доста центрове и забавачки, които не са лицензирани. За тях съвсем липсва информация. Не е много ясно какво е положението в частните детски заведения. Не е сигурно, че децата получават качествена грижа дори в държавните и общински детските ясли и градини. Често срещано явление в тях е големия брой деца в групите. Това предразполага по-скоро към „пазене“, отколкото към грижа, ориентирана към развиване на способностите и индивидуалните потребности на детето.

Друг аспект на качеството на грижите е нивото на обученост и тренираност на обгрижващите. Известен научен факт е, че важен фактор в детското развитие е качеството на комуникация, което детето има с възрастния. Децата имат нужда да бъдат отглеждани в среда, която е не само безопасна, но и развиваща. В тази връзка е от съществено значение хората, които се грижат за децата да имат нужната квалификация и умения.

В САЩ още през 70-те години Американското бюро за детско развитие с помощта на национални институции, свързани с детското развитие, благополучие и социално обслужване създават консорциум - Child Development Associate Consortium (CDAC) – който се ангажира със задачата да повиши качеството на деската грижа в детските заведения. В последствие той се преобразува в неправителствена организация - CDA National Credential Program – която с помощта на водещи психолози и педагози разработва система за оценяване и акредитиране на служителите в детските заведения, ангажирани с предоставянето на детски грижи. По настоящем задачите на CDA се изпълняват от National Association for the Education of Young Children (NAEYC). NAEYC разширява дейността и освен предоставяните от CDA обучения и тренинги е разработила и предоставя ръководства и програми за работа с деца. Разработена е система за акредитация на детските заведения. Постигнат е и някакъв напредък по отношение очертаването на необходимостта от обучение в допълнителни умения и компетенции на работещите в детските заведения, както и при очертаването на качествените и количествени критерии за подобряване на условията чрез дейността на CDA и NAEYC. Това от своя страна е довело до допълнителни научни изследвания, които да проучат качеството на грижите, ролята на персонала, ефективността на проведеното обучение, както и други фактори, оказващи влияние върху качеството на грижата за децата.

Използването на познанията от научните изследвания за разрешаването на този социален проблем илюстрират припокриването между социалната политика и научните изследвания в областта на детското развитие. Наличието на детски заведения, предоставящи качествени грижи за децата, предоставянето на адекватно и подходящо обучение на хората, които работят там, подобряване на условията са основни задачи на управляващите.

Реципрочната връзка между научните изследвания в детската психология и социалната политика

В свои изследвания Лаоса [5] установява, че деца от малцинствен произход в сравнение с техните връстници са в неравностойно положение по отношение на редица характеристики като напр. вербални умения, които се изискват за успешна адаптация към училищната среда. Според Лаоса една социална програма в тази насока за да е ефективна би следвало да приложи не само програми, които да елиминират неравенствата на етническа основа, но също така и програми, които да преодоляват неравенствата на езикова основа. Според него: „Политика, която осъществява едната, но не и другите цели без значение колко е ефективна, би се провалила в цялостното елиминиране на несъответствията между отделните етнически групи при представянето на децата.”

Тези препоръки, основани на научни изследвания илюстрират необходимостта от включеност на изследователите в сферата на социалната политика и реципрочността, която съществува между научни изследвания и социална политика [12]. DeLone [4] набляга на тази реципрочност като отбелязва, че каквато и политика да се разработва за подпомагане развитието на децата, то тя трябва да се основава на добра теория и на разбиране за това какво е развитието и как то протича. Приемайки аксиомата, че социалната политика по отношение на децата трябва да се основава на науката и в частност на психологията на развитието Bronfenbrenner [2, 3] предполага, че науката пък от своя страна се нуждае от социалната политика, не само по отношение на напътствия за организационни дейности, но и за да ѝ предостави жизнеспособност и валидност (*vitality* и *validity*).

Все още съществува празнина между научните изследвания и приложението на тези познания в социалната политика. Един от примерите за това е системата за отглеждане на деца без родители. Научно доказано е, че децата страдат при липсата на постоянство и сигурност в средата, в която живеят. Все още, обаче в системата за деца без родители те са местени от място на място за неопределени периоди от време. Няма ли да е по-добре да им се осигури постоянно място и подкрепяща среда?

Пропастта между научните изследвания и социалната политика е още по-голяма при деца с дефицити в психичното развитие, въпреки че има разработени редица програмни подходи, които са доказано ефективни.

Разбиране на проблемите и използването на научните изследвания в социалната политика

Редица проблеми възпрепятстват използването на научните изследвания в социалната политика и допринасят за увеличаване на пропастта между научното познание и неговото приложение. Един от основните проблеми е липсата на финансови средства за обслужване на децата и семействата и неравномерното им разпределение тогава когато ги има.

Масcobу, Kahn и Everett [5] изтъкват друг фактор, допринасящ за тази пропаст: „Взаимоотношенията между изследователи и политици по същество не са едни от лесните. Политиците понякога виждат изследователите като непрактични и могат да са скептични по отношение на политическите препоръки, идващи от тях. Според политиците изследователите не разбират сложността на достигането до консенсус на съперничащи си поддръжници или административни програми, които са вече законоустановени. Изследователите от друга страна често виждат политиците като неискрени и твърде много склонни на компромиси по въпроси, където компромисът не изглежда оправдан от гледна точка на изследователските открития.”

Масcobу и колеги отбелязват, че често учените се възприемат като неспособни да предоставят ясни отговори на въпросите на политиците. Или погледнато от другата гледна точка политиците не задават въпросите по начин, който може да доведе до валидно и надеждно научно изследване. Този проблем възниква поради нереалистичните очаквания на част от политиците по отношение на типа въпроси, на които учените могат да отговорят и броя на изследванията, които е необходимо да се проведат, за да се стигне до необходимите отговори. Не винаги резултатите само от едно научно изследване са достатъчни, за да повлияят върху взимането на политическо решение.

Друг фактор, който допринася за пропастта е, че политиците често нямат възможността да преценят и следователно да приложат познанията от научните изследвания на практика, тъй като тази информация не е достигнала до тях. Въпреки факта, че една от най-важните цели на науката е да се използва за подобряване живота и състоянието на обществото в САЩ е установено, че от всеки един долар похарчен за научни изследвания само един цент е похарчен за разпространение и приложение на постигнатите научни резултати и открития.

Има няколко проблема със разпространението на ценни научни открития. Един от тях е, че няма установена система за разпространение на научните изследвания сред политиците. Има случаи учени да участват в ролята на експерти при взимането на решения, но това не е установена практика.

Друг проблем е свързан с естеството на научните изследвания. Не винаги, резултатите от едно изследване са окончателни, за да бъдат разгласени. Понякога дори и без окончателни открития би следвало да се предприемат съответните мерки. Такъв е например случая с изследванията по въпроса за детската грижа. Едни открития не могат да се обявят за окончателни. Clarke-Stewart [5] отбелязва, че „политиката по въпроса за детските грижи трябва да се ръководи от реалността. Трудовата заетост на майките е факт. Въпросът днес не е дали децата трябва да се отглеждат в детски заведения, а как да направим тяхното отглеждане в тези условия подкрепящо развитието им.”

Насоки за използването на научните изследвания в политиката.

Разбирането на част от тези и други проблеми, възпрепятстващи прилагането на изследванията в политиката е важно, ако изследванията биха били приложени и имат главно влияние върху политиката. Lindblom [5] идентифицира четири основни насоки за изследователите, които да следват с цел да насърчат по-широкото използване на научните изследвания в политиката. Изследователите би следвало:

1. Да взимат под внимание ценностите и интересите на цялото общество, отколкото на част от него
2. Да следват практически ориентиран подход и да предлагат политика, която е гъвкава и имат възможност да спечелят политическа подкрепа
3. Да са добре осведомени и отговорни за политическия процес
4. Да отговорят на нуждите политиците и да им предоставят препоръки за действие на базата на наличните научни изследвания

Стратегии за промяна

Подобни препоръки се отправят и от други учени. Също така се предполага, че психолози би следвало да участват в широко лоби в подкрепа на политиката към децата, да идентифицират подходящите пресечни точки с правителството и да работят за осъществяване на тази политика. Усилия се полагат, но те не винаги са съгласувани и са в най-правилната насока. Различните програми обикновено се гласуват на парче без да се обръща внимание на тяхното общо влияние и взаимосвързаност.

Обичайния модел, които учените следват е да работят в изолация и да дискутират научните проблеми, открития и евентуални решения по между си, на конференции или чрез научните списания. Би трябвало този модел да се разчупи и разпространението на това познание да става в контекста на средства за масова информация, не само като се представят научните открития на управляващите, но и чрез предлагането на по-големи промени във възгледите по някои въпроси или проблеми.

Интеграция на научните изследвания за детското развитие и социалната политика: отвъд правителствения сектор

Забелязва се тенденция към намаляване на средствата, отделяни от националния бюджет за нуждите на децата. Тези тенденции включват дефицит в националния бюджет, политическа нагласа да са насочват все по-малки суми за социално обслужване и обществена подкрепа с по-малко участие на правителството.

Това означава, че трябва да се погледне отвъд правителствения сектор за подкрепа на нуждите на децата и техните семейства. Някои възможности в последните години в България предоставя неправителствения сектор. Съществуват доста на брой организации, занимаващи се главно с проблемите на децата и хората в неравностойно положение, включително и тези с различни физически и/или психически дефицити и проблеми. Малко

са обаче неправителствените организации, които работят активно и в действителност осъществяват дейност в помощ на тези деца и техните семейства. Програмите и дейностите са главно с разгласителен и информативен характер. Минимален е броят на организациите, които реално предлагат работа с децата и техните родители.

Zigler и Finn-Stevenson [5] акцентират върху необходимостта от промяна в политиката към децата, възможностите за научни изследвания върху детското развитие през погледа на икономическите и демографски промени протичащи в обществото и научните изследвания свързани с разработването и оценяването на социални програми. Според тях психолозите имат възможности за разширяване на диапазона на научните изследвания в различен социален контекст, но също така, за да бъдат ефективни те не могат и не бива да се ограничават само в рамките на своята научна област. Това е вярно, както по отношение на придобиването, така и по отношение на приложението на научните познания. Срещата на принципите на строго научните изследвания и сътрудничеството с политиките може значително да повлияе върху приложната психология и подобряване качеството на живот и удовлетворяване на потребностите на децата.

Би следвало в по-голяма степен да се насърчават изследвания, които имат социална полза и да се стимулира тяхното практическо приложение. От съществено значение за социалната релевантност на научните изследвания и подобряване на социалната политика по отношение на децата и техните семейства е (1) сътрудничеството на психолозите с политиките и хората от публичния, частния и неправителствения сектор при разработването на програми и политики, основани на принципите на детското развитие и (2) осъзнаването, че ролята на психолозите включва не само генерирането на нови знания чрез научни изследвания, но също така и широкото им разпространение в обществото. По този начин с времето можем да очакваме разширяване на познанията за човешкото развитие и подобряване на условията и качеството на живот на децата и техните семейства. Това е особено актуално сега у нас в предвид социалните и икономически условия в страната.

Литература

1. Albee, G. W. (1986). Toward a just society: Lessons from observations on the primary prevention of psychopathology. *American Psychologist* 41, 891-898.
2. Bronfenbrenner, U. (1974). Developmental research, public policy, and the ecology of childhood. *Child Development*, 45, 1-5.
3. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. DeLone, R. H. (1982). Early childhood development as a policy goal: An overview of choices. In L. Bond & J. Joffe (Eds.), *Facilitating infant and early childhood development*. Hanover, NH: University Press of New England.
5. *Developmental Psychology, An Advanced Textbook*, ed. Bornstein, M., M.Lamb, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers
6. Friedman, D. (1987). *Family supportive policies: The corporate decision making process*. New York: The Conference Board.
7. Garwood, S. G., Phillips, D., Hartman, A., & Zigler, E. (1989). As the pendulum swings: Federal agency programs for children. *American Psychologist*, 44(2), 434-440.
8. Guidubaldi, J., Cleminshaw, H. D., Perry, J. D., Natasi, B. K., & Lightel, I. (1986). The role of selected family environment factors in children's post-divorce adjustment. *FamilyRelations*, 34, 35-41.
9. Hetherington, E. M., Hagan, M. S., & Anderson, E. R. (1989). Marital transitions: A child's perspective. *American Psychologist*, 44(2), 303-312,
10. Hoffman, L. W. (1986). Work, family and the child. In M. S. Pallak & R. O. Perloff (Eds.). *Psychology and work: Productivity, change, and employment*. Washington, DC: American Psychological Association Press.

11. Hoffman, L. W., (1989). Effects of maternal employment in the two-parent family. *American Psychologist*, 44(2), 283-292.
12. Horowitz, F. D., & O'Brien, M. (1989). Introduction to the special issue: Children and their development: Knowledge base, research agenda, and social policy applications. *American Psychologist*, 44(2), 95-96.
13. Howes, C., & Rubinstein, J. L. (1985). Determinants of toddlers' experience in day care: Age of entry and quality of setting. *Child Care Quarterly*, 14, 140-151.
14. Institute of Medicine. (1989), *Research on children and adolescents with mental, behavioral, and developmental disorders*. Washington, DC: National Academy Press.
15. International Consortium on Mental Health Policy and Services, Country Profile, Bulgaria, 2001
16. Kashani, J. H., Beck, N. C., & Hoepfer, E. W. (1987). Psychiatric disorders in a community sample of adolescents. *American Journal of Psychiatry*, 144, 584-589.
17. Mental Health in Europe, Country Reports from the WHO European Network on Mental Health, 2001
18. National Center for Children in Poverty. (1990). *Five million children*. Washington, DC: Author.
19. Phillips, D. (1988, June). *Quality child care*. The A. L. Mailman Family Foundation Conference, White Plains, NY. Paper presented at symposium on dimensions of quality in programs for children. White Plains, NY,
20. Phillips, D., McCartney, K., Scarr, S. & Howes, C. (1987). Selective review of infant day care research: A cause for concern. *Zero to Three*, 7, 3.
21. Richardson, J. L., Dwyer, K., McGuigan, K., Hansen, W. B., Dent, C, Johnson, C. A., Sussraan, S. Y., Brannon, B., & Flay, B. (1989). Substance use among eighth-grade students who take care of themselves after school. *Pediatrics*, 84(3), 556-560.
22. Rodman, H., Pratto, D. J., & Nelson, R. S. (1985). Child care arrangements and children's functioning: A comparison of self-care and adult-care children. *Development Psychology*, 21, 413-418.
23. Rutter, M. (1987). Parental mental disorder as a psychiatric risk factor. In R. Hales & A. Frances (Eds.), *American Psychiatric Association Annual Review*, 6, 647-633.
24. Sameroff, A. J., Seifer, R., & Zax, M. (1987). Early indicators of developmental risk: The Rochester longitudinal study. *Schizophrenia Bulletin*, 13, 383-394.
25. Tuma, J. M. (1989). Mental health services for children, *American Psychologist*, 44, 188-199.
26. Wallerstein, J. S., & Corbin, S. B. (1991). The child and the vicissitudes of divorces. In M. Lewis (Ed.), *Child and adolescent psychiatry: A comprehensive textbook*. Baltimore, MD: Williams & Wilkins.
27. Wallerstein, J. S., Corbin, S., & Lewis, J. M. (1988). Children of divorce: A [en year study. In E. M. Hetherington & J. Arsteh (Eds.), *Impact of divorce, single parenting, and step parenting on children*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
28. Zigler, E. (1987). A solution to the nation's child care crisis: The school of the twenty-first century. In Parents as Teachers National Center (Ed.), *Investing in the beginning*. St. Louis, MO: Parents as Teachers National Center.
29. Zigler, E., & Finn-Stevenson, M. (1989). Child care in America: From problem to solution. *Education Policy*. 3, 313-329.
30. Zigler, E., & Lang, M. (1990). *Child care choices: Balancing the needs of children, families & society*. New York: Free Press.
31. Zill, N., Sigal, H., & Brim, O. G., Jr. (1983). Development of childhood social indicators. In E. Zigler, S. L. Kagan, & E. Kiugman (Eds.), *Children, families and government: Perspectives on American social policy*. New York: Cambridge University